

Lugupeetud üldkogu, kolleegid, külalised

Akadeemia üldkogu pole küll õpetajate foorum, kuid ühisosa on ilmne. Jättes kõrvale asjaolu, et me kõik oleme käinud koolis, oleme lapsevanemad ja vanavanemad ning seega puutunud, nagu enamus meievanuseid, kokku kooliharidusega läbi mitme inimpõlve, oleme pea eranditeta ka õpetajad. Sealjuures valdavalt pika staažiga pedagoogid. Meie vastav kogemus on esmajoones seotud ülikoolidega, kuid teisalt oleme “klientideks” neile pedagoogidele, kelle käe all on sirgunud ülikoolitee valinud noorus. Nii laiemas kui kitsamas tähenduses oleme me sõltunud ja saame sõltuma pedagoogilistest kolleegidest põhikoolis ja gümnaasiumis. Ja lisaks on meie kutsetegevuse eripäraks, rohkem kui vahest kusagil mujal, elupidev õppimine, sest teadusega tegelemine on lahutamatu permanentsest õppimisest – eriala arengute jälgimisest ja kriitilisest läbiseedimisest.

On vähe, kui üldse, olulisemaid küsimusi ühiskonna oleviku ja esmajoones tuleviku seisukohast, kui seda küsimus haridusest. On vähe, kui üldse, tähtsamaid küsimusi kui see, mida siis ikkagi õpetada kasvavale põlvkonnale ja mida see heterogeenne kogum tegelikkuses õpib. Koolis, kodus, tänaval. Seda nii teadmiste ja oskuste omandamiseks kui ka, ning väga suurel määral, väärtushinnangute kujundamise tähenduses.

Teema – kasvatuse eesmärgid ja meetodid - on ammendamatu ja üleilmne. Ning tavakogemuse tähenduses ajatu – kasvatus kui teema kajastub kirjasõnas selle tekke algaegadest - Sumeri, Konfutsiuse-eelse Hiina ja Muinas-Egiptuse tekstides. Sageli seondunult väljakujunenud religioonidega, alates Vedadest, Avestast jne. Mis annab võimaluse ekstrapoleerimiseks – ju on kasvatusteema veel palju vanem kui kirjakunst.

Mida pole ka imeks panna, sest laiemas mõttes on järeltuleva põlvkonna õpetamine evolutsiooniline trend, mille vanus ulatub sadade miljonite aastate sügavusse, sauruste ja mammaalide eellaste lahknemise eelsesse aega. Või kui mitte – kui on tegemist konvergentse evolutsioonilise nähtusega, nähtusega, mis on tekkinud sõltumatult evolutsiooni erinevates

harudes - siis näitab see seda enam trendi erakordselt olulist kohta looduslikus valikus. Esmajoones imitatsiooni kaudu – kuid üks imitatsiooni rahvakeelseks vasteks olegi “järeleahvimine”, mis on kõdunud lihtsalt “ahvimiseks”. Seega geneetiliselt meile ja kaugelti mitte vaid meile, looduliku valiku kaudu sisseehitatud mehhanism. Ilma selleta meid, tetrapoode, vahest et ei eksisteeriks. Võime õppida on, nagu kõik adaptatsioonid, ka oma pahupoolega. Triviaalseid näiteid on võimalik tuua lõputult, kuid ma tuletaks meelde vaid üht, kuid mu meelest illumineerivat: väiksest peast huntide poolt adapteeritud inimlapsed mitte ainult ei kaota võime õppida rääkima, vaid üldjuhul jäävadki liikuma neljakäpukil ja joovad lakkudes – imiteerides oma kasuvanemaid ka siis, kui on juhuse tahtel oma hilisemas elus taasühinenud inimühiskonnaga. Üldistamine on alati seotud ülepakkumise ohuga, kuid harva siis, kui on tegemist niinimetatud kvantitatiivsete geneetiliste trendidega, mida me võime jälgida evolutsiooni kümnete ja sadade miljonite aastate kulus. “Järeleahvimine” fikseerub seda kindlamalt, mida varasemas elu perioodis erinevaid käitumisharjumisi omandatakse. Ja mitte vaid käitumisharjumusi, vaid ka mõttemalle. Õnneks ... ja paraku. Ma tulen selle küsimuse juurde tagasi allpool, konkreetsemas kontekstis.

Õppimine on alati seotud õpetajaga. Kaldumata arutellu suunal, mille keeleline kujund kõlaks “küll elu õpetab” ja mis seega ei samasta “õpetajat” ilmtingimata konkreetse inimesega ega ülepea inimesega, on siinkohal siiski sobiv eelnevale lisada, et inimestel paistab olevat võime õpetada liigikaaslastele uusi, elupuhuselt omandatud “novaatorlikke” oskusi, palju paremini arenenud kui teistel kõrgematel primaatidel. Ilmselt on küsimus esmajoones kommunikatsioonivõimes – inimkeel on selles mõttes siiski unikaalse ampluaaga.

See sissejuhatus, mida ma aja kokkuhoiuks ei hakka üldkogul üksisõnu retsiteerima, on vahest siiski oluline kui tagamaa visandamine sellele piiratud probleemide ringile, mida me üldkogul jõuaksime käsitleda. Täie teadmiseiga, et koolihariduse reformi probleemistik on tänaseks täitmas meie ajalehti, erinevate raadiojaamade programme ning telefoorumeid. Arusaadavalt saab üldkogu arutleda vaid väikest alamhulka probleemidest.

Esmalt sellest, millest ma seoses haridusreformi kavadega täna ei räägi. Kindlasti nii mitmeistki. Jälgides just viimase aja avalikus arutluses toimuvat: ma ei käsitle “koolide kinnipanemisest”. Kindlasti oleks ka see teemaks, mis pälvib meie kui ühiskonna liikmete tähelepanu, kindlasti on enamusel meist selles küsimuses oma seisukoht, argumendid, kaalutlused. Siiski saaks Akadeemia üldkogu sellega tegeleda asjalikult vaid eeldusel, et me valdaksime algandmeid, mida me ilmselt ei valda. Tegemist on suure “ratsionaalsuse” astmega küsimusega, kusjuures probleemi “ratsionaalne komponent” ei taandu kroonide lugemisele täna ja vahetus tulevikus. “Majanduslik ratsionaalsus” ei saa end haakida lahti tänapäevast. See tänapäev peab sisaldama läbitunnetatud arusaama sellest, millisena me soovime näha meie regionaalpoliitikat täna ja Eestimaad aastakümnete möödudes. Ja see ei ole teaduslik, vaid esmajoones üldrahvalik küsimus, “poliitiline” selle sõna autentses tähenduses. Kusjuures “läbitunnetatus” taandub, paraku, olulisel määral küsimusele sellest, kui palju on ühiskond valmis maksma. Juurde maksma, sest olemasoleva ümberjaotamine tekitab eeldatavasti enam probleeme, kui ta neid lahendab.

Seega teen ettepaneku, et meie üldkogu oma pöördumises, mille me adresseerime Vabariigi Valitsusele ja Riigikogule, käsitleksime kaht teemat. Esiteks ja üldisemalt – Akadeemiat huvitab esmajoones hariduse sisu selles tähenduses, mida me peame õigeks ja vajalikuks selle nimel, et siin Eestis oleks teadlaskond ka põlvkondade möödudes. See ei ole isekus, maailma nägemine oma mätta otsast vaadatuna. Enamgi, ma eeldan, et küsimusele “milleks”, on juba korduvalt ja veenvalt vastatud. Ning mitte ainult meie suu läbi. Riigi poliitiline eliit on mõnigi kord siinsamas saalis esinenud võrdväärselt kõnekalt ja vaat et radikaalsemalt kui me ise. Ja meil on Riigikogu poolt vastuvõetud strateegiad nii kõrghariduse kui teaduse osas.

On riike ja kogunisti suurriike, kus keskkooli tasemel on loodusteaduste ja matemaatika õpetamine ja õppimine viimase paari põlvkonna jooksul lausa degeneerunud. Mõned neist riikidest suudavad tänu oma seni püsivale majanduslikule jõukusele katta tekkinud augu talentide impordiga – seda alates juba ülikooliõppe tasandist. On ju hästi teada tõsiasi, et loodusteadustes, eriti tegelikus laboritöös (nii “märjas laboris”

kui *in silico*), on vahetute empiiriliste teadmiste “tootmisel” põhilise panuse andjaiks doktorandid ja järeldoktorid. Piisab, kui heita pilk tooniandvate teadusajakirjade sisukorraale – võrrelda näiteks PNAS’i artiklite esimeste autorite nimesid põlvkonna eest ja täna. “Aasia sajand” on seal juba mõnda aega tagasi alanud, ennetades seda, mida paljud globaaltrendide ennustajad näevad toimuvat nüüd ka paljus muus. Arendamata seda vastuolulist temaatikat siinkohal edasi, jääb vaid tõdeda, et meil Eestis tõenäoliselt ei ole resurssi selleks, et meie teadlaskonna tipp põlvkonna möödudes koosneks andekaist hindudest, hiinlastest, keeniaalastest, burjaatidest. Ja vähemasti tänase seisuga – kas me tunneksime sellest rahuldust? Ning olekski liig optimistlik arvata, et me suudaksime “laial rindel” olla piisavalt atraktiivsed muu ilma talentidele. Mida vahest ei peakski eesmärgiks seadma. Pigem on õhus küsimus suutlikusest olla atraktiivne eestimaistele talentidele.

Kreatiivsus on mitmepalgeline mõiste, kuid üks fundamentaalne tähelepanek, toetatud suure statistilise valimi analüüsi läbi seisneb selles, et selle tipp-periood inimese elus on nii ca 15 aasta vanuses, hakates sedajärgi tasapisi langema. Mäluga on ligikaudu samamoodi. Kreatiivsus ei seisne empiiriliste teadmiste pähetuupimises, kuid üks on küll kindel: kui noorele inimesele pakutakse teadmisi ja samas juhtnööre, kuidas oma kreatiivsust struktureerida põhi- ja gümnaasiumiõppe jooksul – ma pean silmas neid väikesi loogilise mõtlemise, hüpoteeside püstitamise ja lahenduste kontrollimise üldisi nippe – siis on meil märksa suurem lootus, et loomupärased talendid ärkavad õigeaegselt ja ei kustu enneaegselt.

Õppekavade “korrastamine” on koht, kus poliitikutel on võimalik võtta initsiatiiv ja õigusaktide ning normatiivsete dokumentide läbi tagada, et ka meie hariduse sisuline pool ei libiseks ülalviidatud strateegiatele vaatamata üleskäigutrepist hoopis alla. Me teame väga hästi, et õppekava iseenesest ei taga midagi, kuid kui me läheme sama teed, mida oleme näinud sisse tallatavat mujal, kus näiteks matemaatika võib olla vabaaine, mille asemel võib valida tantsimise, siis meile oleks see rahvuslik õnnetus. Mitte väike lisakulu, mis eeldatavasti pärastpoole kenasti tagasi teenitakse edasipüüdliku ja tihti ka talendika noore teadlase või inseneri poolt, kes on omale valinud uue kodumaa. Räägitakse, et Euroopa Liidu ulatuses oleme me esikohal ajaloole pühendatud tundide arvus. Pole raske

näha argumente, millega niisugust valikut ka õigustada võib. Kuid Akadeemia tervikuna tunneks end märksa kindlamini, kui meie riik oleks esireas inseneride ja teadlaste ettevalmistamisel. Üks pilk Soome näitajatele peaks veenma.

Teiseks teen ettepaneku, et Akadeemia pöördumine sisaldaks ühemõttelise seisukoha ja soovituselise usundite õpetamise (religiooniõpetuse) kohast Eesti Vabariigi poolt kehtestavates kooliprogrammides. Lisatuna muudele üldkogu materjalidele leiate pöördumise kavandi, mida me saame üldkogu töö käigus ja sõnavõttude alusel lihvida. Oma praegusel kujul seisneb pöördumise selle punkti põhiline tagamõte seisukohas, et haridus ei saa olla ei täiuslik ega ka lihtsalt piisav, kui üldhariduse käigus ei omandataks laiakülgset arusaama uskumuste kohast inimkonna arengus läbi aegade. Seda nii tervikuna kui eesmärgil õpetada kasvavat põlvkonda mõistma ja tundma nii hommiku- kui õhtumaa ja teiste regioonide kunsti, kultuuri ja kombeid kitsamas tähenduses. Miks? See loodetavasti ei nõua siin saalis lahtiseletamist.

Sümboolse mõtlemise teket arvavad paleoantropoloogid nägevat meie kaugetel esivanematel juba enam kui 100 tuhande aasta vanuses minevikus. Tehnoloogiline revolutsioon *ca* 40 tuhande aasta eest, millega juba märksa enne viimast suurt jääaega *ca* 20 tuhande aasta eest kaasnes ka siin Euroopas võimas “loominguline puhang” koopajooniste, ilmselt keeruliste matmiskommete jms näol, on ühemõtteline viide ka uskumuste ürgsele päritolule. Kirjutatud tekstide algus, kuigi mitte universaalselt, langeb kokku juba selgesti kaugelearenenud sümboolse mõtlemisega, mis oma mitmetes avaldustes on kirjeldatavad religioonidena ning mille arengud viimase viie tuhande aasta jooksul on süveneva selgusega dokumenteeritud ajaloolaste poolt. Inimühiskonna arengu mõistmiseks, enam kui sageli ka konkreetsete sündmuste ajenditest arusaamiseks, on vaja teada-tunda maailma religioone põhilisi seisukohti. Nii tekste kui nende tõlgendamist ja tõlgenduste rakendamist läbi ajaloo. Võib olla õigus neil, kes väidavad, et viimase kolme aastatuhande probleemi kõige olulisemaks tagamaaks Lähis-Ida Vahemere kaldal on pidev võitlus selle nimel, kes kontrollib vett. Kuid tundmata Vana ja Uut Testamenti ja Koraani pole võimalik saada aru sellest, miks sealne ajalugu, sealne olevik ja paraku ka ettenähtav tulevik on just niisugused, nagu me

ajaloost, päevalehtedest ning võimalikest ennustustest, nagu seda on Sam Huntingtoni heuristilisele üldistusele pretendeeriv bestseller “Tsivilisatsioonide kokkupõrge”, lugeda võime. Saddam Husseini militaarne afäär 1991. a Kuveidis sai täieliku hukkamõistu osaliseks kogu Araabia maailma poolt. Kuid samaaegselt kerkis esile, nagu tagajärgedest näeme, ka väike, kuid vägagi mõjukas kogukond, kelle silmis Saddami see patt oli tühine võrreldes asjaoluga, et “kristlike riikide sõjavägi”, eesmärgil lüüa tagasi Iraagi-poolset anneksiooni, asus positsioonidele pühal pinnal, kus oli elanud Islami viimane ja suurim prohvet. Väljaspool ajaloolist konteksti ei suudaks me mõista, kuidas võis Rotterdami Erasmus, humanismi suurkuju, leida ka tunnustavaid sõnu hilise keskaja ühe kõige õdvastama “käsiraamatu”, Kramereri ja Spengeri “Malleus Maleficarum’i” (“Nõiahaamer), kohta. Seda vaatamata asjaolule, et autorite vaated ei esindanud ka nende kaasajal Euroopa kristliku vaimulikkonna üldist arvamust. Ja muidugi paistab just Euroopa ajalugu, kogunisti lähiajalugu, silma erilise innukusega algatada ja pidada ususõdasid, paraku eriti sageli sama usundi erinevate koolkondade vahel. Mis meid kui teadlasi ei tohiks panna imestama – kindlasti on ajaloolaste omavahelised tülitsemised sagedasemad ja intensiivsemad kui nende ja füüsikute vahelised.

Seda teemat võib arendada edasi lõputult. Kuid järeldus paistab olevat ilmne – religiooniõpetus, lahutatuna ajaloo üldisest käsitlusest – kui aine omaette – tirib uskumuste tundmaõppimise välja kontekstist, mis on essentsiaalne religioonide tekke, arengu ja tänapäeva mõistmiseks. Asetades inimkonna kujunemises, ühiskonna tekkes, arengus ja tänapäevas sedavõrd olulise tahu nagu uskumused väljapoole ajalugu, on jame metodoloogiline viga ja avab tee veelgi halvemale – tahtlikule eksitavate arusaamade edastamisele. Kena sõnademäng – “ajalik ja ajatu” – ei saa olla sirmiks, mille varju tõmbuda.

Meie üldhariduslike koolide praegune praktika – võimalus vabatahtikkuse alusel moodustada õpperühmasid religiooniõpetuse süvenenud tundmaõppimiseks tingimusel, et tegemist on rangelt mittekonfessionaalse ja ühtki usundit mitte esile tõstva, teisele eelistava käsitlusega, on minu arvates gümnaasiumi tasemel aktsepteeritav. Selles kitsas tähenduses peaks siin muudele uskumustele lisama ka ateismi ja agnostitsismi. Kuid

usundiõpetus eraldi tunnina ei tohiks põhikoolis, iseäranis nooremates astmetes, olla ka mitte vabatahtlikuks aineks, sest selle vanusekategoria lapsed, vähemasti oluline osa neist, ei ole veel piisavalt kaitstud paraku üsna tõepärase võimaluse eest, et usundiõpetuse asemel serveeritakse neile “meie oma kiriku”, või mis tahes teise konfessiooni või sekti vaateid. Piisab täielikult sellest, mida laps omandab neis küsimustes ajaloo tundises. Meie lugupeetud kolleeg akadeemik Erast Parmasto juhtis mõne aja eest mu tähelepanu asjaolule, et, nagu kirjutas kohalik ajaleht Lõuna-Mulgimaalt, algas sel aastal ühe kooli esimene klass oma tegevust sellega, et lapsed viidi kirikusse, kus neid siis õnnistas kirikhärra. Ja peaegu sõna-sõnalt tsiteerides – “siis läksid nad koolituppa tagasi, kus kooliõpetaja jagas neile kätte KA aabitsad”. Hea, et jagati KA aabitsaid ja hea (lihtne) on elada liberaalses riigis – USAs oleks seesugune raske põhiseaduse rikkumine tekitanud kaugelekajava skandaali – “*The First Amendment*’i” eiramine pole naljaasi. Mitte et seda poleks nüüd ja jälle proovitud, kuid kohus on ikka ja jälle pannud asjad paika. Ja seda kaugelt mitte vaid kreatsioonismi ja *intelligent design*’i silmas pidavalt. Googlit “The First Admendment’i” kui märksõna kaudu sorides võib juba esimesel leheküljel leida tosinate kaupa detailseid seletusi, mida kõike pole USA Ülemkohus või siis föderaalkohtunikud identifitseerinud konstitutsioonivastase tegevusena seoses usuõpetusega. Nad on kuulutanud põhiseaduse vastaseks koguni vaikse ühe-minutilise palvuse koolitundide alguses – kui seda viib läbi kool (kooliõpetaja) organiseeritud kujul.

Põhiseaduse tõlgendamise kohus on kohtul, Akadeemia saab esitada vaid oma arvamuse. Eeldan, et kohustuslik usundiõpetus gümnaasiumis, ammugi siis põhikoolis, oleks selges vastuolus Eesti põhiseadusega. Võib-olla saaks seda vastuolu leevendada, kui sellega paralleelselt luua ja muuta kohustuslikuks ateismi õpetamine, kuid juba niisuguse alternatiivi vajadus näitab mu meelest kohustusliku usundiõpetuse tingimusteta välistamise vajadust.

Lugupeetud akadeemikud, ma eeldan, et te olete tutvunud Siseministeriumi ettepaneku argumentatsiooniga, kus see ministeerium teeb ettepaneku muuta religiooniõpetus kohustuslikuks õppeaineks. Mulle tundub, et toodud põhjenduse motiveeringu mõned rõhuasetused, mis

sisalduvad lisatud koolikursuse projektis, on fundamentaalselt vildakad põhjusel, et neis apelleeritakse muuhulgas väitele, mille kohaselt moraal ning eetiline käitumine on tuletatavad religioonist kui niisugusest ja meie kohalikus kontekstis ilmselt Vana ja Uue Testamendi kirjasõnast. Kogu kristluse, nagu ka paljude teiste usundite ajalugu näitab ühetähenduslikult (juhin tähelepanu – just üldajaloo raamides), et see side ei ole omanud mainimistväärivat mõju ühiskonna tegelikule käitumisele eri aegadel, eri kohtades. Ilmselt ei ole vajadust seda seisukohta näidetega illustreerima hakata.

Ja kõrvalpõikena evolutsiooni ning psühholoogia valda – eriti just viimaste aastakümnete uuringud on võimaldanud näha, seda alates simulatsioonimängudest inimeste puhul ja lõpetades paljude tähelepanekutega teiste loomade (nende populatsioonide) käitumisest, et reaalsuse üllatavalt paljud trajektoolid annavad valikulise eelise nn isendite altruistlikule liigisisesele käitumisele, mõjuga populatsioonile tervikuna. Tõsi, niipalju kui me suudame praegu mõista, ei ole see kehtiv suvaliselt valitud tingimuste puhul. Kuid üldistus jääb püsima – “ligimesearmastus”, mis ulatub kaugemale hoolitsusest oma vahetute järglaste eest, võib olla evolutsiooniliselt valitud tunnuseks. Selles tähenduses on altruism evolutsiooni kaasprodukt, vaevalt et juhuslik. Mõni võib väita, et selline lähenemine küsimusele alandab, alavääristab ligimesearmastuse, eetika ja moraali kohta ühiskonnas. Ilma, et ma tahaksin oma vaadet peale sundida – mu meelest otse vastupidi.

See oleks kõik, mida ma arutluse all olevate teemade kohta öelda tahaks ning avan arutluse, milles me saaksime jõuda selgusele, kas üldkogu peab vajalikuks teha kõne all olnud pöördumise ja kui, siis avaldada seisukohti selle sisu osas.

Richard Villems